

ปรัชญาคืออะไร?

โดย

ปรีดี พนมยงค์

(พิมพ์ครั้งที่ ๒ มิถุนายน ๒๕๑๓)

คำนำในการพิมพ์ครั้งที่ ๒

หนังสือ ปรัชญาคืออะไร ทศกัณฑ์จากหนังสือข้อปรัชญา
แห่งสังคม ทบดาข้าพเจ้าได้เรียบเรียงขึ้น ซึ่งได้พิมพ์แจกข่าวย
ในโอกาสที่บิดาข้าพเจ้ามอายุครบ ๗๐ ปี เมื่อวันที่ ๑๑ พฤษภาคม
พ.ศ. ๒๕๑๓ นั้น ได้มีญาติมิตรและผู้สนใจที่ยังไม่หนังสือนั้น
ได้ติดต่อขอมายังข้าพเจ้าเนื่องๆ ข้าพเจ้าก็ได้อำนวยความสะดวก
ต้องการจนเกือบหมดสิ้น ฉะนั้น จึงเห็นสมควรจัดพิมพ์ขึ้น
เป็นครั้งที่ ๒ เพื่อนำผลรายได้เมื่อหักค่าใช้จ่ายออกแล้วไปสมทบ
ทุนการสร้างวัดสยามวงศ์ ที่ชานกรุงปารีสตามทบดาข้าพเจ้าได้
ดำริไว้ หวังว่าท่านที่สนใจและมีความศรัทธาคงจะต้อนรับความ
ปรารถนาดีของข้าพเจ้า

ปาล พนมยงค์

กรุงปารีส

๒๔ มิถุนายน ๒๕๑๓

ปรัชญา คือ อะไร ?

ข้อ ๑.

คำว่า ปรัชญา เป็นคำสันสกฤต ซึ่งตรงกับคำบาลี “ปัญญา”

ความหมายเดิมของคำนี้คือ ความรู้แจ้ง, ความรอบรู้, ความสุขุม, ความฉลาด

ข้อ ๒.

เมื่อประมาณ ๘-๙ ปี ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ได้มีผู้นำเอาคำ ปรัชญา มาใช้เป็นศัพท์เพื่อเทียบชื่อของวิชาที่เรียกเป็นภาษาอังกฤษว่า PHILOSOPHY (ออกเสียง “ฟิโลสอโฟฟี”) ครั้นแล้วปทานุกรมและพจนานุกรมของทางราชการได้บรรจุคำนี้ไว้ในหนังสือเหล่านั้น โดยให้ความหมายของคำนี้ตามความหมายของคำอังกฤษ “ฟิโลสอโฟฟี” ที่ปรากฏอยู่ในพจนานุกรมภาษาอังกฤษบางเล่ม ดังจะเห็นได้จากการที่พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานแสดงไว้ ดังนี้

ปรัชญา (ปรัชญา) (น.) วิชาว่าด้วยหลักแห่งความรู้
และความจริง (ส.) (อ. PHILOSOPHY)

ดังนั้น คำ ปรัชญา ที่ใช้ในประเทศไทยขณะนี้จึงมีความ
 หมายตามคำ “ฟิโลสอโฟฟี” ในภาษาอังกฤษไปแล้ว มิใช่
 ความหมายเดิมที่ตรงกับคำว่า “ปรัชญา” ในภาษาบาลีตามที่
 กล่าวในข้อ ๑.

ข้อ ๓.

ปรัชญามีหลายสำนัก สำนักหนึ่ง ๆ ก็นิยามคำ “ฟิโลส
 ออโฟฟี” ไว้เฉพาะ จึงมีคำนิยามผิดเพี้ยนระหว่างสำนักนั้น ๆ
 บุคคลหรือคณะบุคคลใดที่แต่งพจนานุกรมภาษาอังกฤษก็นิยาม
 คำ “ฟิโลสอโฟฟี” ให้สอดคล้องกับสำนักที่ตนเลื่อมใส ดังนั้น
 ความหมายของ ปรัชญา ในข้อ ๒. จึงเป็นไปตามคำนิยามของ
 สำนักใดสำนักหนึ่ง

ข้อ ๔.

คำว่า “หลักแห่งความรู้” นั้น พจนานุกรมฉบับ
 ราชบัณฑิตยสถานอาจแปลมาจากคำอังกฤษ “นอลิจ์”
 (KNOWLEDGE) ซึ่งถ้าเทียบกับคำบาลีแล้วได้แก่คำว่า “วิชา”
 หรือสันสกฤต “วิชญา” ส่วนคำว่า “ความจริง” นั้น พจนาน

นุกรมฉบับนั้นอาจแปลมาจากคำอังกฤษ “**ทรูธ**” (TRUTH) ซึ่งตามความหมายสามัญได้แก่ “**ความจริง**” หรือ “**สัจธรรม**” แต่ในทางปรัชญานั้นหลายสำนักใช้ไปในความหมายเช่นเดียวกับคำว่า “**เรียลตี**” (REALITY) คือ **สิ่งแท้** หรือ **สภาวะที่แท้** ซึ่งถ้าจะเทียบคำบาลีก็น่าจะได้แก่คำ “**สุทธิ**”

ท่านผู้อ่านจะเห็นได้ต่อไปเบื้องหน้าว่าขอบเขตของวิชานี้มีจำกัดอยู่เพียงทกล่าวข้างบนเท่านั้น

ควรสังเกตว่า แม้ในขณะนี้เราจะยังพิจารณาไปไม่ถึงว่าประเด็นของวิชานี้มีอะไรบ้าง ก็จะต้องเอาค่านิยมของราชบัณฑิตยสถานเองว่า “**วิชาว่าด้วยหลักแห่งความรู้และความจริง**” เท่านั้นก็ตาม เราก็จะเห็นได้ว่า มนุษยชาติที่พัฒนามาแล้วตั้งแต่โบราณกาลย่อมแสวงหาความรู้ที่กล่าวนี้ และคนไทยเราก็มิได้ยกเว้นจากการนี้ ฉะนั้นเรื่องของวิชา “**ฟิลอสอโฟฟี**” จึงต้องมีอยู่แล้วในประเทศไทย โดยมีชื่อเป็นภาษาไทยหรือภาษาสันสกฤตบาลีคนไทยได้รับเอามาเป็นภาษาไทย การดั่งศัพท์ใหม่ว่า “**ปรัชญา**” อาจทำให้บางท่านเข้าใจผิดไปได้ว่าเป็นวิชาใหม่ที่ยังไม่เคยได้ยินมาก่อน

อย่างไรก็ตาม เมื่อพจนานุกรมของราชบัณฑิตยสถานได้
รับรองบัญญัติคำ “ปรัชญา” ให้มีความหมายตรงกับคำ “ฟิโลส
โซฟี” ในภาษาอังกฤษ และโดยเฉพาะไม่ผิดความหมายถึงกับ
ตรงกันข้าม เราจึงอาจใช้คำ “ปรัชญา” เสมือนเป็นสัญญาณชนิด
หนึ่งที่มีความหมายตรงกับคำว่า “ฟิโลสโซฟี” ทำนองเดียวกับ
คำอื่นใดที่เป็นเครื่องหมายแสดงออกซึ่งความหมายอย่างใด
อย่างหนึ่ง

ส่วนการค้นคว้าหาความหมายของคำ “ปรัชญา” ปัจจุบัน
จักต้องเป็นไปตามคำ “ฟิโลสโซฟี” แล้วเปรียบเทียบกับคำที่
คนไทยเราเคยใช้มาก่อนในเรื่องนั้น

ข้อ ๕.

สำหรับท่านที่สนใจในการเทียบเคียงศัพท์ทางปรัชญา
ยุโรปที่สืบมาจากภาษากรีกโบราณและลาตินฝ่ายหนึ่ง กับศัพท์
ไทยที่สืบมาจากสันสกฤตและบาลีอีกฝ่ายหนึ่ง โปรดสังเกตด้วย
ว่า ภาษากรีก, ลาติน, สันสกฤต, บาลี, เป็นภาษาที่อยู่ใน
ตระกูลภาษา “อินโดยูโรเปียน” ด้วยกัน หลายคำมีมูลมาจาก
ที่เดียวกัน แต่เนื่องจากเผ่าต่าง ๆ แห่งตระกูลนี้กระจัดกระจาย
แยกย้ายกันไป จึงมีการพัฒนารูปภาษาและความหมายผิดเพี้ยน
กันได้

นอกจากนั้นภาษาทั้ง ๔ นี้ มีสัทญลักษณ์ที่เปลี่ยนแปลง
 คำโดยวิภัตติและมีการแผลงสระพยัญชนะและการเปลี่ยนแปลง
 อื่น ๆ ซึ่งแม้แต่ในสาขาภาษาหนึ่ง ๆ นั้นเองก็ทำให้เห็นรูปของ
 คำแตกต่างกัน เช่นคำว่า “พุทธ” ในภาษาบาลีนั้น ถ้าใช้เป็น
 คำประธาน ก็เป็น “พุทธโธ” ถ้าใช้เป็นคำว่า ไปกับพระพุทธเจ้า
 ก็เปลี่ยนวิภัตติเป็น “พุทธเณ” ถ้าจะพูดว่า ถวายของแก่พระ
 พุทธเจ้า ก็เปลี่ยนวิภัตติเป็น “พุทธสฺส” ฯลฯ ส่วนสระนั้น
 ก็เปลี่ยนแปลงได้ เช่นคำไทยที่มาจากสันสกฤต เปลี่ยน
 “โอสาน” เป็น “อวสาน” เป็นต้น ในระหว่างกรีกโบราณ
 กับสันสกฤตก็มีการใช้สลับกัน เช่นคำว่า “สว” ในภาษาสัน-
 สกฤตที่แปลว่า ตนของตน นั้นแผลงเป็น “โส” ซึ่งตรงกับคำ
 กรีกโบราณ “โซ” (หรือ “โส”) ส่วนการแผลงพยัญชนะ
 นั้นเรารู้กันดีอยู่แล้วว่าคำไทยที่มาจากสันสกฤตบาลีคดี หรือมา
 จากภาษาปรากฤตก็ด้นนี้ มีการแผลง “ว” เป็น พ “ต” เป็น ค
 “ป” เป็น บ ฯลฯ

ดังนั้น แม้ว่าภาษาทั้งสี่จะอยู่ในตระกูลเดียวกัน แต่รูป
 ภายนอกอาจเพี้ยนกัน ส่วนมูลศัพท์ของหลายคำยังคงคล้ายกัน
 อยู่ น่าสังเกตว่าอักษรสันสกฤตที่เขียนเป็นอักษรโรมันว่า DH

หรือเขียนเป็นพยัญชนะไทย “ธ” นั้น ก็กรีกโบราณออกเสียง “ส” BH (ภ) และ P (ป) ก็กรีกโบราณออกเสียง “ฟ”, สระ “โอ” สันสกฤตนั้นบางที่กรีกโบราณออกเสียง “โอ” ขาว บางที่ออกเสียง “โอะ” บางที่ออกเสียงเป็น “อต”

อนึ่ง ในการศึกษาค้นคว้าความหมายของคำอังกฤษ “ฟลอสไซฟ์” เป็นการจำเป็นที่ต้องอ้างคำในภาษาต่างประเทศ บ่อยครั้ง ผู้เรียบเรียงหนังสือเล่มนี้ ได้พยายามเขียนทับศัพท์ คำเหล่านั้นตามอักษรวิธีไทย แต่ต้องขอทำความเข้าใจกับท่านผู้อ่านไว้ก่อนว่า การใช้อักษรไทยทับศัพท์เช่นนั้นจะให้ออกเสียงตรงเพ่งทีเดียวไม่ได้ เพราะอักษรวิธีของไทยต่างกับของภาษาต่างประเทศเหล่านั้น ท่านองกลับกัน คือ ถ้าคนอังกฤษใช้อักษรของเขาเขียนทับศัพท์ไทยก็ผิดเพี้ยนไปได้มาก แม้ภาษาต่างประเทศนั้น ๆ เอง เช่นภาษาอังกฤษ ก็ปรากฏว่าชนชาติที่พูดภาษาอังกฤษด้วยกันแต่ออกเสียงต่างกัน เช่นออสเตรเลียและอเมริกันออกเสียงอังกฤษต่างกับคนที่อยู่ในสหราชอาณาจักร และคนอังกฤษที่อยู่ในสหราชอาณาจักรเองก็ออกเสียงผิดเพี้ยนกันตามท้องถิ่นหรือเผ่าที่มีสัญญลักษณ์เฉพาะได้ออนึ่ง ภาษากรีกโบราณและลาตินนั้นชาวยุโรปปัจจุบันออกเสียง

ผิดเพี้ยนกันอยู่ คอมหลายวิธ อาทิวิธอังกฤษ, วิธฝรั่งเศส, วิธอิตาลี, วิธกรีกปัจจุบัน, วิธอเมริกัน เช่นคำลาตินที่ลงท้ายด้วย UM นั้นบางวิธออกสำเนียง “อุม”, บางวิธ “ออม”, บางวิธ “อูม” ดังนั้นการเขียนทับศัพท์กรีกลาตินในหนังสือเล่มนี้จึงเป็นเพียงสำเนียงโดยประมาณเท่านั้น เช่น UM เราทับศัพท์เป็น “อุม” ส่วนสระ IA ในภาษากรีกโบราณ ไม่ใช่สระควบ เช่น PHIA เราออกสำเนียง “เฟีย” อนึ่ง เพื่อความสะดวกของผู้อ่านส่วนมากในประเทศไทย เราจึงทับศัพท์กรีกด้วยอักษรโรมันไว้ แทนการเขียนด้วยอักษรกรีก

ข้อ ๖.

คำอังกฤษ “ฟิโลโซฟี” แห่งยุคใหม่สืบมาจากคำอังกฤษยุคกลางที่ยืมเอาคำฝรั่งเศสโบราณ PHILOSOPHIE, FILOSOFIE (ฟีโลโซฟี) มาใช้ คำฝรั่งเศสโบราณนี้มาจากคำลาติน PHILOSOPHIA (ฟีโลโซฟียา) ที่แผลงมาจากคำกรีก φιλοσοφία (ฟีลอสโซเฟีย)

พจนานุกรมภาษาอังกฤษบางเล่มย่อมบอกไว้ว่า คำกรีก “ฟีลอสโซเฟีย” ประกอบด้วยศัพท์ “ฟีลอส” กับ “โซเฟีย” “ฟีลอส” เทียบได้กับคำอังกฤษ LOVING OF คือ ความรัก หรือ

ความพอใจ สิ่งใดสิ่งหนึ่ง “โซเฟีย” เทียบกับคำอังกฤษ
 “วิศม” (WISDOM) และถ้าเปิดพจนานุกรมภาษาสันสกฤต
 เป็นอังกฤษก็จะพบว่าคำ “ปรัชญา” มีความหมายหลายอย่าง
 รวมทั้ง “วิศม” ด้วย ดังนั้น บางท่านอาจคิดว่าคำอังกฤษ
 “ฟิโลสโซฟี” พบกับคำปรัชญาได้ทั้งคำ “วิศม”

คำ “วิศม” เป็นคำในตระกูลแองโกลแซกซอน
 หมายความว่า การวินิจฉัยอย่างถูกต้อง, บัญญา, ความฉลาด
 เมื่อเอาคำ “ปรัชญา” เทียบกับคำ “วิศม” แล้ว, ก็
 ยังขาดคำเทียบอีกคำหนึ่ง คือคำ “ฟอส” ซึ่งแปลว่า ความ
 รัก หรือ ความพอใจในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง, คำนี้หน้าหน้าคำ “โซเฟีย”
 อันเป็นประเด็นสำคัญของการที่ชาวกรีกโบราณได้ประกอบศัพท์
 นั้นขึ้น แทนที่จะใช้ “โซเฟีย” ลอย ๆ

ข้อ ๗.

วิชาที่ชาวอังกฤษเรียกว่า “ฟิโลสโซฟี” นั้น ได้เริ่มจับ
 ความมาตั้งแต่ทรรศนะของ ธาลีส (THALES) เมธีกรีกโบราณ
 แห่งสำนัก “ไอโอเนียน” (IONIAN) ธาลีสมีชีวิตอยู่ประมาณ
 ระหว่าง ๖๔๐ ถึง ๕๔๕ ปีก่อนพระเยซูเกิด สำนักนั้นได้ทำการ
 กันกันว่าธาตุหรือสารใดเป็นสมุฏฐานแห่งโลกและสิ่งทั้งหลาย

ก. ในสมัยซาลัสและสมัยของเมธกรีกคนต่อ ๆ มาอีก
กว่า ๑๐๐ บันนมิได้มีศัพททไชเรียกเรื่องทเมธกรีกโบราณค้น
ความนี้ ว่า เป็นเรื่องอะไร ความเห็นของเมธต่าง ๆ มีอยู่ในเรื่อง
ที่เรียกว่า บทสาธยาย บ้าง หรือ บทความ อื่น ๆ บ้าง

แต่สำหรับตัวท่านนักปราชญ์เหล่านั้นได้รับการยกย่องจาก
ชาวกรีกเรียกท่านว่า “โซฟล” ๑๐๑๐๓

คำว่า “โซ” แปลว่า ตนของตน ซึ่งตรงกับสันสกฤต
“สว” (ในภาษาสันสกฤตเปลี่ยนสระ โอ เป็น “อว” คือการ
เปลี่ยนโดยวิหัพฤทฺธ เช่น “โอสาน” เปลี่ยนเป็น “อวสาน”)

คำว่า “ฟล” มาจากคำว่า โฟล φως ออกสำเนียง
“โ” ยาว แปลว่า แสง สว่าง (ในภาษาสันสกฤต สระ “โ”
ยาวเปลี่ยนเป็น “โ” เสียงสั้น หรือเป็นสระ “โอะ” ได้) คำนี้
มีที่มาอย่างเดียวกับคำว่า “โพธิ” และ “โพธิ” ในภาษาสัน-
สกฤต ซึ่งเดิมหมายถึง แสงสว่าง, กระจ่างแจ้ง, แล้วต่อมา
วิวัฒนาการเป็น ความรู้แจ้ง, ความเข้าใจ

“โซฟล” หมายถึง ผู้กระจ่างแจ้งโดยตนเอง หรือ

ข. ในกลางศตวรรษที่ ๕ ก่อนคริสต์ศักราช ได้เกิดมี
 อาจารย์กรีกจำพวกหนึ่งทำการสอนโดยเรียกเก็บเงินค่าเล่าเรียน
 ชาวกรีกโบราณเรียกอาจารย์จำพวกนี้ว่า “โสฟิสตีส” (SOPHIS-
 TES) ซึ่งภาษาอังกฤษแผลงเป็น “โซฟิสต์” (SOPHIST)

ค. โสเครตีส (SOCRATES) ซึ่งมีชีวิตอยู่ประมาณ
 ระหว่าง ๔๘๖ ปี ถึง ๓๘๘ ปี ก่อนคริสต์ศักราช ได้เรียกตนเอง
 เป็นการถ่อมตนว่า “ฟิโลโซฟอส” (PHILOSOPHOS)

“ฟิโล” (PHILOS) แปลว่า ความรัก, ความพอใจ,
 ฯลฯ ซึ่งเทียบได้กับคำ “พิลาส” หรือ “วิลาส” ในภาษา
 สันสกฤต

“โซฟอส” คือ ผู้รู้ (ดูในข้อ ก.)

ถ้าจะแปลตามมูลศัพท์ก็คือ ผู้รักที่จะรู้แจ้ง โสเครตีส
 ออกตัวว่าตนมิได้อวดอ้างว่ารู้อะไรทั้งหมด, แต่จำกัดอยู่ในเรื่อง
 วิชาที่ให้ผู้ศึกษาบรรลุถึงซึ่งกุศลกรรม หรือ การบำเพ็ญความดี
 เท่านั้น

ง. ในระหว่างศตวรรษที่ ๕ ก่อน ค.ศ. ได้มีนักประวัติ-
 ศาสตร์กรีกบางคนได้ใช้ศัพท์ “ฟิโลโซฟอส” เพื่อหมายถึง การ
 แสวงที่จะรู้แจ้งเห็นจริง

จ. พลาโต (PLATO) ประมาณ ๔๒๗-๓๖๐ ปีก่อน

ค.ศ. ได้ให้ความหมายของการเป็น “ฟีลโซเฟส” และวิชา
“ฟีลโซเฟีย” ไว้โดยสืบเนื่องจากทฤษฎะจิตธรรมของพลาโต

พลาโตเห็นว่า เหนือโลกที่สามัญชนสัมผัสได้โดยสามัญ

ญาณ นั้นมี โลกแห่งภิจิตที่สอิทธิ ซึ่งเป็นสิ่งแท้จริง หรือเป็น
สัทธภาวะคงอยู่เป็นนิจันรันดร อันเป็นสมุฏฐานของโลกและสิ่ง
ทั้งหลาย บุคคลจะเข้าถึงซึ่งภาวะดังกล่าวนั้นได้ก็โดยยกระดับ
กสามัญวิสัยเข้าสู่ความรู้ที่แท้จริง. ในการนี้จะทำได้ต่อเมื่อมี
“ฟีลส” คือ “ความรัก” ในสิ่งแท้จริง หรือ สัทธภาวะ

พลาโตจึงได้ให้ความเห็นว่า “ฟีลโซเฟส” นั้นต่าง

กับ “โซเฟส” คือ “โซเฟส” เป็นแต่เพียงอาศัยปรากฏการณ์
และความสัมผัสจากรูปธรรมเท่านั้น. ส่วน “ฟีลโซเฟส” นั้น
เป็นบุคคลที่มี “ความรัก” ในสิ่งที่แท้จริงและเข้าใจว่าสิ่งนั้น
คงอยู่เป็นนิจ

เราจะเห็นได้ว่า คำ “ฟีลส” ที่นำหน้าคำ “โซเฟส” มี

ยั้งได้กล่าวมานี้ ซึ่งถ้าจะเล็งถึงสาระแล้วน่าจะเป็นความรัก
ที่เรียกว่า “ศรัทธา”

ครั้นแล้วพลาโตได้นิยามคำ “ฟิโลโซเฟีย” ว่า “การ
 แสงที่จอร์แจ็งเห็นจริงว่าอะไรเป็นยอดแห่งสภาวะทั้งหลาย”
 หรือนัยหนึ่ง อภิจิต ซึ่งเป็นยอดสูงสุด

คำนิยามต่าง ๆ ของพลาโตดังกล่าวได้รับความนิยมนิ
 บรรดาสาธุศิษย์และผู้ที่เกี่ยวข้องตามพลาโต, แต่นักปรัชญาฝ่าย
 ทถือว่า ธาตุ หรือ สาร เป็น สมบูรณ์ นั้นยังมีอยู่อีกมากที่ไม่
 ยอมรับเห็นด้วย อย่างไรก็ตามปรัชญาของพลาโตมีอิทธิพลเหนือ
 สำนักปรัชญากรีก “สโตอิก” และศาสนาคริสต์ที่ได้พัฒนา
 อภิจิต ของพลาโตมาเป็น อภิเทวา หรือ พระเจ้า, ดังนั้นคำ
 นิยามของพลาโตจึงมีอิทธิพลเหนือนักปรัชญาคริสเตียนในสมัย
 ต่อมา

(ถ้าผู้ใดนึกสนุกอยากอาศัยคำสันสกฤตประกอบเป็น
 ศัพท์ไทยขึ้นใหม่อย่างขำ ๆ เพื่อถ่ายทอดให้ตรงกับมูลศัพท์กรีก
 โบราณ ก็น่าจะถ่ายทอดวิชาที่กรีกโบราณเรียกว่า “ฟิโลโซเฟีย”
 ซึ่งอังกฤษแปลเป็น “ฟิโลโซฟี” นั้น ว่า “ฟิลาสสวโพิ”
 หรือ “ฟิลาสโสโพิ” หรือ “วิลาสสวโพิ” หรือ “วิลาส-
 โสโพิ” แต่การประกอบศัพท์ไทยขึ้นใหม่เพื่อถ่ายทอดศัพท์
 ต่างประเทศนั้นเราควรถือเอา สาระแห่งความหมาย ยิ่งกว่า
 มูลศัพท์ ที่พัฒนาต่อมาในระหว่างเวลากว่า ๒ พันปี)

ข้อ ๘.

ถ้าเราพิจารณาถึงขอบเขตแห่งวิชาที่ชาวกรีกเรียกว่า "ฟิสิกส์" หรือปรัชญาของกรีกโบราณระยะเวลาประมาณ ๑,๐๐๐ ปี นับตั้งแต่สมัยซาลิสจนกระทั่งสำนักปรัชญาทั้งหลายของกรีกต้องถูกยุบเลิกเมื่อคริสตศักราช ๕๒๗ โดยจักรพรรดิ-ลูซิเนียน แห่งจักรภพโรมันบูรพาซึ่งมีอำนาจเหนือดินแดนกรีกนั้นแล้ว, จะเห็นได้ว่าวิชานั้นมิได้จำกัดอยู่เพียงวิชาว่าด้วยหลักแห่งความรู้และความจริง เท่านั้น ก็มีเขตกว้างขวางมาก แม้เมื่อบางคนจะคิดว่าไม่ครบทุกอย่างหรือจำกัดแต่เพียงบางอย่างก็ตาม, แต่เมื่อประมวลเข้าด้วยกันแล้วปรากฏว่ามีประเด็นสำคัญคงต่อไปนี้

ก. สมมุติฐานของโลกและสิ่งทั้งหลาย แม้บางสำนักคิดว่าจาก ธาตุ และ สสาร เช่นบางคนเห็นว่า "น้ำ", บางคนเห็นว่า "ลม", บางคนเห็นว่า "ไฟ", บางคนเห็นว่า "ดิน, น้ำ, ลม, ไฟ," บางคนเห็นว่า "ปรมาณู" เป็นสมมุติฐานของโลกและสิ่งทั้งหลาย แม้บางสำนักก็คิดว่าจากสภาวะทางจิต, เช่นบางคนเห็นว่า "อภิจิต" บางคนเห็นว่า "โลกธาตุ" บางคนเห็นว่า "อภิเทวา" หรือ "พระเจ้า" เป็นสมมุติฐานของโลกและสิ่งทั้งหลาย ฯลฯ

ข. อาการของโลกและสิ่งทั้งหลาย เมื่อบางสำนักเห็นว่า โลกและสิ่งทั้งหลายเปลี่ยนแปลงไปตามธาตุและสสารที่ตนเห็นว่าเป็นสมุฏฐาน . เมื่อบางสำนักเห็นว่าโลกและสิ่งทั้งหลายเปลี่ยนแปลงไปตามการดลบันดาลทางจิต เช่นตามอกิจิต, ตามโลกชาตา, ตามพระเจ้า,

ค. วิธีรู้อันเห็นจริงในสภาวะทั้งหลาย เมื่อบางสำนักอาศัยวิธีสัมพันธ์ตามสามัญวิสัย บางสำนักอาศัยวิธีสากัจฉาทงคำพูด (ไดอาเล็กติก DIALEKTIKE) บางสำนักได้พัฒนาวิธีสากัจฉาทงคำพูดมาเป็นวิธีสากัจฉาในความคิดหรือตรรกวิทยา บางสำนักใช้วิธีข่มมันในศรัทธา ที่มีต่อบุคคลใดหรือลัทธิตฤษฎีใด

ง. จริย คือการที่มนุษย์ควรปฏิบัติ บางสำนักกล่าวเฉพาะการปฏิบัติของมนุษย์ส่วนตน บางสำนักกล่าวถึงการปฏิบัติของมนุษย์ต่อเพื่อน มนุษย์ บางสำนักกล่าวถึงการปฏิบัติของสังคมแห่งมนุษยชาติด้วย

จ. โดยเฉพาะอาริสโตเติล เห็นว่า บุคคลจะรู้อันเห็นจริงได้ก็ต่อการศึกษาให้มีความรู้ในวิชาต่าง ๆ ซึ่งจัดออกเป็น ๒ ประเภทใหญ่ คือ

ฟิลสอ์เฟียซันท์ ๑. ได้แก่วิชา “ มาติกา ” หรือ
 “ แหม่บท ” (FIRST PRINCIPLE) คือการศึกษาถึง สมมุติฐาน
 แห่งโลกและสิ่งทั้งหลาย ภายหลังที่อริสโตเติลตายแล้ว, สานุ-
 ศิษย์คนหนึ่งได้จัดรวบรวมคำสั่งสอนของอาจารย์ไว้เป็นหมวด ๆ
 โดยเฉพาะคำสอนว่าด้วยมาติกา นั้นได้จัดเข้าไว้ภายหลังหมวดที่
 ว่าด้วยฟิสิกส์ จึงให้ชื่อหมวดนั้นว่า “ เมตา ตะ ฟิสิกส์ ” คือ
 “ ภายหลังวิชาฟิสิกส์ ” (คำว่า “ เมตา ” ในภาษากรีกแปลว่า
 “ ภายหลัง ”) ต่อมาคำนี้ได้พัฒนาเป็นคำอังกฤษ “ เมตาฟิสิกส์ ”
 ซึ่งสำนักปรัชญาต่างได้นำไปใช้ตามความหมายต่าง ๆ กัน เช่น
 บางสำนักใช้ในความหมายถึง สิ่งที่อยู่พ้นจากโลกมนุษย์, บาง
 สำนักใช้ในความหมายถึง สิ่งที่ตั้งอยู่กับที่ไม่เปลี่ยนแปลง, บาง
 สำนักใช้ในความหมายถึง สิ่งที่มีวิสัยของโลก ถ้าพิจารณาสาระ
 ของทรรศนะต่าง ๆ ที่ใช้คำ เมตาฟิสิกส์ ดังกล่าวแล้ว ก็เป็นเรื่อง
 ค้นคว้าหาสมมุติฐานของโลกและสภาวะทั้งหลายนอกเหนือจาก
 การสัมผัสได้ จากปรากฏการณ์ตามธรรมชาติ โดยตั้งศรัทธา
 เชื่อว่า มีสิ่งแท้จริงหรือสภาวะตั้งอยู่กับที่เหนือโลกและปรากฏ
 การณ์ธรรมชาติ ดังนั้นคำว่า “ เมตาฟิสิกส์ ” ควรแปลเป็น
 ไทยว่า “ นอกเหนือธรรมชาติ ”

ฟิโลโซเฟียชั้นที่ ๒. ได้แก่วิชาต่างๆ มากมายอาทิ
 วิชาฟิสิกส์ซึ่งในสมัยกรีกโบราณหมายถึงวิชาต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับ
 ธรรมชาติอย่างกว้างขวาง เป็นต้นว่า เคมี, ดาราศาสตร์, อุตุนิยม-
 ศาสตร์, โลกทรศนะศาสตร์, พฤกษศาสตร์, สัตวศาสตร์,
 ชีววิทยา, จิตวิทยา, คำนวณ, สุนทรพจน์ศิลป์, จริยวิทยา, การเมือง,
 เครื่องมือแห่งการที่จะรู้แจ้งซึ่งสาเหตุของอริสโตเติลเรียกว่า
 “ออร์گانอน” อันรวมทั้งวิจารณ์ศิลป์ และศิลป์แห่งสากัจฉา
 ซึ่งเรียกว่า “ไดอาเล็กติก” ซึ่งวิวัฒนาการมาเป็นการใช้ความคิด,
 และอังกฤษยุคกลางได้แปลมาเป็น “ไดอาเล็กติกส์” คือ
 ตรรกวิทยาในสมัยที่ยังมิได้ใช้คำว่า “โลจิก”

ฉ. จะเห็นได้ว่าในสมัยกรีกโบราณวิชาที่เรียกว่า “ฟิโล-
 โซเฟีย” ซึ่งอังกฤษแปลเป็น “ฟิโลโซฟี” และเรานิยม
 แปลเป็นไทยว่า “ปรัชญา” นั้น มีลักษณะเป็น ยอดสรุปของ
 วิชา SUM OF KNOWLEDGE หรือนัยหนึ่งเป็น วิชาของวิชา
 ทั้งหลาย (SCIENCE OF SCIENCES).

ข้อ ๙.

ศาสนาคริสต์ซึ่งได้เกิดขึ้นในปาเลสไตน์ที่อยู่ภายใต้การ
 ปกครองของจักรภพโรมันนั้นได้เผยแพร่งว้างขวางยิ่งขึ้น
 แล้วจักรภพโรมันได้รับรองศาสนาคริสต์เป็นทางการเมื่อ ค.ศ.

๓๒๕ พ่อบาทหลวงและสังฆราชบางองค์ได้นำเอา ปรัชญาฝ่าย
จิตธรรม ของกรีกมาประกอบคำอธิบายศาสนาของท่าน ปรัชญา
ของท่านเหล่านั้นมีชื่อเรียกว่า “ปลาตีสติค ฟิโลสอโฟฟี” หรือ
“ปรัชญาของพ่อบาทหลวง”

ต่อมาเมื่อสำนักปรัชญากรีกต้องถูกขบเล็กเมื่อ ค.ศ. ๕๓๘
ดังกล่าวแล้วในข้อก่อน, จักรพรรดิโรมันและยุโรปตะวันตกกอยู่
ภายใต้อิทธิพลของศาสนาคริสต์, ปรัชญากรีกเท่าที่เผยแพร่ได้
ก็คือ ปรัชญาที่พ่อบาทหลวงได้แทรกเข้ามาในคำอธิบายศาสนา
คริสต์ดังกล่าวแล้ว

ข้อ ๑๐.

เมื่อชาวตะวันตกได้เพิ่มความสนใจในการศึกษาชั้นสูง
ขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๒ นั้น ได้มีการอำนวยการศึกษาชั้น
สูงให้เป็นการศึกษาตัดตอนของสถานศึกษา ซึ่งจัดเป็นบรรษัท
ชนิดหนึ่ง มีชื่อเรียกเป็นภาษาละตินว่า “**อุนิแวมริชิตาส มาจิส-
โตรรัม เอต สโคลาริอุม**” (UNIVERSITAS MAGISTRORUM ET
SCHOLARIUM) ซึ่งหมายถึงองค์การรวมของอาจารย์และนักศึกษา
ซึ่งต่อมาเรียกกันย่อ ๆ ว่า “**อุนิแวมริชิตาส**” และทุกวันนี้เขียน
เป็นภาษาอังกฤษว่า “**อุนิแวมริชิตี**” ซึ่งเราแปลว่า “**มหา-
วิทยาลัย**”

ก. มหาวิทยาลัยในยุโรปตะวันตกแห่งยุคกลางได้ก่อตัวขึ้นก่อนที่ปารีส ครั้นต่อมาชาวอังกฤษจึงได้จัดตั้งมหาวิทยาลัยขึ้นที่ออกซฟอร์ดกับเคมบริดจ์ ซึ่งทุกวันนี้ยังคงรักษารูปแบบแห่งมหาวิทยาลัยยุคกลางไว้ได้หลายอย่าง, ส่วนมหาวิทยาลัยปารีสได้เปลี่ยนแปลงไปในสมัยต่อ ๆ มา

การศึกษาในมหาวิทยาลัยแห่งยุคนั้นตกอยู่ภายใต้ข้อจำกัดของทางศาสนา. วิชาสาขาใดหรือส่วนใดที่ขัดแย้งต่อศาสนาคริสต์ก็ไม่อาจเล่าเรียนได้ เช่นการศึกษา ธรรมชาติวิทยา ที่จะค้นคว้าให้รู้สภาวะจริงของธรรมชาติและโลกพิภพก็ไม่อาจทำได้ นอกจากนี้จะต้องรับเอาประกาศิตของ พระคริสตศัทธิษายคม (SCOFOLASTIC) ว่า พระเจ้าหรืออภิเทวาเป็นผู้สร้างโลกและสิ่งทั้งหลาย

ดังนั้น ทฤษฎีปรมาณูซึ่งนักปราชญ์กรีกได้เริ่มค้นคว้าไว้ตั้งแต่ ๔๐๐ ปีก่อนพระเยซูเกิดจึงต้องหยุดชะงักลง ชาวคริสต์ที่มีความคิดนอกคัมภีร์ก็ถูกจับกุมคุมขัง และถ่านอกคัมภีร์มากก็ถูกจับเอาตัวไปเผาทั้งเป็น การค้นคว้าสิ่งที่เป็นไปตามกฎธรรมชาติในระยะเวลาหลายร้อยปีแห่งยุโรปยุคกลางจึงไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควรจะก้าวหน้า ถ้าบุคคลไม่ถูกผูกมัดการใช้สมองของตนให้ชนอยู่กับคัมภีร์อันเป็นประกาศิตตน

ข. วิชาที่สอนกันในมหาวิทยาลัยในสมัยนั้นเรียกเป็นภาษาละตินว่า “อารเตส ลิเบราเลส” (ARTES LIBERALES) หรือ ศิลปวิทยาที่เสรีชนมีสิทธิเรียน คือ เวชยากรรม, สุนทร-
 วิจารณ์ศิลป์, เลขคณิต, เรขาคณิต, ดาราศาสตร์, ดนตรี หรือ
 ตรรกวิทยา

ตรรกวิทยา ในสมัยนั้นเรียกเป็นภาษาละตินว่า “ไดอา
 เลคติก้า” (DIALECTICA) ซึ่งแผลงมาจากภาษากรีก
 “ไดอาเลคติกเก” และภาษาอังกฤษได้แผลงศัพท์นั้นมาเป็น
 “ไดอาเลคติกส์”

“ไดอาเลคติกส์” หรือ ตรรกวิทยา ที่เริ่มศึกษากันขึ้น
 ในยุคนี้ถือกันว่าเป็นยอดของวิชาทั้งหลาย หรือเป็น วิชาของ
 วิชาทั้งหลาย

เมื่อการแสวงหาทางจะรู้แจ้งเห็นจริงต้องตกอยู่ภายใต้ขอบ-
 เขตของศาสนาคริสต์แล้ว ความหมายของคำว่า “ฟีโลโซเฟีย”
 ซึ่งภาษาฝรั่งเศสยุคกลางได้แผลงมาเป็น “ฟีโลโซฟี” และซึ่ง
 ภาษาอังกฤษยุคกลางได้ขอยืมไปใช้นั้นจึงได้ผันแปรไป คือ มี
 ความหมายไปในทางค้นคว้าให้ถึง สภาวะของอภิจิตหรืออภิญญา
 และหมายความรวมถึงวิชาจำพวกที่เรียกว่า “อารเตส ลิเบรา

เลส” นั่นด้วย ซึ่งถือว่าเป็นวิชาจำพวกที่จะช่วยให้บุคคลเกิดมี
ปัญญาที่จะรู้แจ้งเห็นจริงเข้าถึงสภาวะของอภิจิต

ในยุคกลางมหาวิทยาลัยหลายแห่งจึงได้มีปริญญาเรียกว่า “**คุษฎีบัณฑิตกัณฑ์แห่งปรัชญา**” (DOCTOR OF PHILOSOPHY) ประสาทให้แก่ผู้สำเร็จศิลปวิทยาสาขาใดสาขาหนึ่ง

ข้อ ๑๑.

ตั้งแต่ศตวรรษที่ ๑๔ เป็นต้นมาได้เริ่มเกิด ขบวนการฟื้นฟู
ภูมิธรรม (RENAISSANCE) ในดินแดนอิตาลี อันเป็นขบวนการ
การฟื้นฟูศิลปและอักษรศาสตร์ของโรมันและกรีกโบราณ ซึ่งถูก
ทอดทิ้งมาหลายศตวรรษให้กลับฟื้นมาเป็นแบบฉบับของภูมิธรรม
ที่จะยึดถือเป็นหลักในการศึกษาและเจริญรอยตามกัน ขึ้นใหม่
ขบวนการนี้ได้ขยายตัวไปในยุโรปตะวันตกในศตวรรษที่ ๑๕ และ
๑๖ และมีอิทธิพลต่อมาจนถึงศตวรรษที่ ๑๗ ประกอบด้วยเกิดมี
ขบวนการเปลี่ยนแปลงระบบคริสต์ (REFORMATION) ในศตวรรษ
ที่ ๑๖ หรือขบวนการคริสตเภท คือการแยกนิกายโปรเตสแตนต์
ออกจากนิกายโรมันคาทอลิก และโดยเฉพาะการประดิษฐ์เครื่อง
พิมพ์หนังสือ, การเดินเรือรอบโลก, การก้าวหน้าของอุตสาหกรรม
และธรรมชาติวิทยาซึ่ง โคเปอร์นิคัส และ กาลิเลโอ ได้ค้นพบ

ว่าโลกเป็นดาราดวงหนึ่งทั้งหมดรอบอยู่รอบดวงอาทิตย์, นักปราชญ์ชาวยุโรปตะวันตกหลายคนก็พยายามค้นรจนที่จะปลุกการศึกษาปรัชญาให้ออกไปจากอิทธิพลและข้อจำกัดกันของพระคริสตพิทยาคม เพื่อที่จะค้นคว้าอย่างเสรีถึงสภาวะของธรรมชาติในการเสาะแสวงหาโลกที่ศนที่ถูกต้อง

ศัพท์ “ฟิโลโซฟี” (PHILOSOPHIE) ของฝรั่งเศสแห่งยุคกลางนั้นอังกฤษได้ขโมยมาใช้แล้วก็ได้ผันแปรมาเป็นศัพท์ของอังกฤษยุคใหม่ “ฟิโลสโซฟี” (PHILOSOPHY)

ส่วนเนื้อเรื่องของ “ฟิโลสโซฟี” ก็ได้ผันแปรไปตามการพัฒนาของการศึกษาที่ปลุกตนออกจากอิทธิพลของพระคริสตพิทยาคม การศึกษา “ฟิโลสโซฟี” จึงกลับมีอาณาเขตกว้างขวาง เพราะการแสวงที่จะบรรลุถึง “โลกทัศน์” อันถูกต้องนั้นก็ต้องทำการค้นคว้าให้รู้ถึงสภาวะที่แท้จริงของธรรมชาติและของจิต, ครั้นแล้วก็จะได้อาศัยรากฐานจากการค้นพบทางธรรมชาติและทางจิตมาประมวลและประสานกันเข้าเพื่อวางเป็นหลักทาง “โลกทัศน์” ในสมัยนั้นฟิโลสโซฟีจึงแยกออกเป็น ๒ สาขาใหญ่ คือ

ก. ธรรมชาติปรัชญา (NATURAL PHILOSOPHY)
ซึ่งศึกษาดังสภาวะและอาการทั้งหลายของธรรมชาติ

ข. จิตหรือธรรมจริยปรัชญา (MENTAL OR MORAL PHILOSOPHY) ซึ่งศึกษาถึงสภาวะต่าง ๆ ทางจิตและทางความประพฤติของมนุษย์ คือ ตรรกวิทยา, จิตวิทยา, “เมตาฟิสิกส์” หรือ “นอกเหนือธรรมชาติ”

ข้อ ๑๒.

เมื่อยุโรปตะวันตกได้เข้าสู่ยุคใหม่และการศึกษาได้ปลีกตัวออกจากอิทธิพลของพระคริสต์พิทยาคมได้มากขึ้น การค้นคว้าปรากฏการณ์ทางธรรมชาติก็ทำได้เต็มที่ ธรรมชาติปรัชญาเองก็มีอาณาจักรกว้างขวางยิ่งขึ้นและต้องแบ่งออกเป็นสาขาต่าง ๆ เช่น ฟิสิกส์, เคมี, ชีววิทยา ฯลฯ ครั้นแล้ว ธรรมชาติวิทยา ก็ปลีกตัวออกไปจาก ปรัชญา โดยประกอบเป็นวิชาประเภทใหญ่ เรียกเป็นภาษาอังกฤษว่า “ไซเอนส์” (SCIENCE) ซึ่งถ้าทอดเป็นภาษาไทยว่า “วิทยาศาสตร์” แต่โดยที่คำว่า “ไซเอนส์” แผลงมาจากคำลาติน “เซียงซอ” (SCIENTIA) ซึ่งตามมูลศัพท์แปลว่า “ความรู้” ดังนั้นจึงมีผู้ใช้คำว่า “ไซเอนส์” ในความหมายอย่างกว้างเพื่อหมายถึง ความรู้ที่ได้มาจากการศึกษา และการปฏิบัติที่เป็นระเบียบ นักปราชญ์บางท่านจึงถือเอาคำนี้

หมายถึง ยอดของความรู้ แล้วจำแนกเป็นสาขาปลีกย่อย เช่น
บางท่านจำแนกวิทยาศาสตร์ออกเป็น วิทยาศาสตร์แห่งสสาร
กับ วิทยาศาสตร์แห่งความคิด

วิทยาศาสตร์แห่งสสารจำแนกปลีกย่อยออกไปเป็นวิทยา
ศาสตร์อินทรีย์ซึ่งได้แก่สัตวศาสตร์, มนุษยศาสตร์, พฤกษ-
ศาสตร์, สรีรศาสตร์, กายวิภาค, ชีววิทยา

วิทยาศาสตร์แห่งความคิดก็จำแนกปลีกย่อยออกไปเป็น
จิตวิทยา, สภาวะวิทยา, ชีวจรวิทยา, ลาวัลยวิทยา, ภาษาศาสตร์,
วิทยาศาสตร์เชอชาติ, ประวัติศาสตร์, โบราณคดี, สังคมวิทยา,
เศรษฐกิจ, การเมือง ฯลฯ

บางท่านจำแนกวิทยาศาสตร์ออกเป็น วิทยาศาสตร์นาม
ธรรม, วิทยาศาสตร์รูปธรรม, วิทยาศาสตร์นาม-รูปธรรม,

วิทยาศาสตร์รูปธรรมก็จำแนกปลีกย่อยเป็นดาราศาสตร์,
สัตวศาสตร์, พฤกษศาสตร์, ภูมิวิทยา, โลหวิทยา, ชีววิทยา,
จิตวิทยา, สังคมวิทยา

วิทยาศาสตร์นามธรรมก็จำแนกปลีกย่อยเป็นตรรกวิทยา,
คณิตศาสตร์

ส่วนวิทยาศาสตร์ นาม-รูป-ธรรม ก็จำแนกเป็น
ยंत्रศาสตร์, ฟิสิกส์, เคมี ฯลฯ

ตามความหมายโดยเฉพาะซึ่งสืบมาจากธรรมชาติปรัชญา
นั้นคำว่า “วิทยาศาสตร์” ก็ยังคงมีความหมายถึง ความรู้ใน
สภาวะและอาการทั้งหลายของธรรมชาติ ดังที่พจนานุกรมฉบับ
ราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายของคำว่า “วิทยาศาสตร์” ไว้
ดังต่อไปนี้

“ความรู้ที่ได้โดยการสังเกตและค้นคว้าจากการประ
จักษ์ทางธรรมชาติแล้วจัดเข้าเป็นระเบียบ วิชาที่ค้นคว้าได้
หลักฐานและเหตุผลแล้วจัดเข้าเป็นระเบียบ”

ข้อ ๑๓.

เมื่อนำมาใช้ในการค้นคว้าถึง ภาวะของธรรมชาติ และ
สภาวะของจิต ได้แยกออกเป็นหน้าที่ของวิชาเฉพาะดังกล่าว
แล้ว, การศึกษาปรัชญาโดยทั่วไปก็เหลือแต่ปัญหา ยอดของ
วิชาทั้งหลาย ดังที่เมธูหนิงได้กล่าวไว้เมื่อกกลางศตวรรษที่
๑๙ ว่า

“ปัญหาแห่งความสัมพันธ์ระหว่างความคิด และความ
เป็นอยู่, ความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับธรรมชาติเป็นยอดปัญหา
ของปรัชญาทั้งปวง”

และอีกผู้หนึ่งกล่าวไว้เมื่อ ค.ศ. ๑๘๘๘ ว่า

“ปัญหาพื้นฐานอันใหญ่ยิ่งของปรัชญาทั้งหลาย โดยเฉพาะปรัชญาใหม่ที่สุดนั้นคือ เรื่องที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างความคิดกับความเป็นอยู่”

เมธินกล่าวต่อไปว่า คำตอบของปรัชญาต่อปัญหา ทำให้ปรัชญาแยกออกเป็นสองค่ายใหญ่ คือ ผู้ซ่ง ถือเอาจิตเหนือธรรมชาติ ก็ประกอบเป็นค่าย “ไอดีลลิสม์” (IDEALISM) คือ ญาณธรรม หรือ จิตธรรม ผู้ซ่ง ถือเอาธรรมชาติเป็นสมมุติฐาน ก็ขึ้นอยู่กับสำนักต่างๆ ของค่าย “แมทเรียลลิสม์” (MATERIALISM) ซึ่งเราแปลว่า สสารธรรม

ในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่าง ความคิด กับ ความเป็นอยู่ ดังกล่าวนั้น ก็เป็นการจำเป็นที่จะต้องเริ่มจากการศึกษาว่า อะไรเป็นสมมุติฐานของโลกและสิ่งทั้งหลาย ซึ่งเป็นการจำเป็นที่จะต้องศึกษาถึงสภาวะของธรรมชาติและของจิต, อากาของธรรมชาติและของจิต, วิธรูแจ้งเห็นจริงในสภาวะทั้งหลายเมื่อได้ศึกษาเช่นนั้นแล้ว ก็จะต้องนำเอาความรู้นั้นมาสู่การปฏิบัติว่า บุคคลจะต้องปฏิบัติอย่างไรที่จะทำให้ความเป็นอยู่ของมนุษยชาติ และสังคมของมนุษยชาติบรรลุถึงความสุขสมบูรณ์

ตำราปรัชญาหลายเล่ม มิได้กล่าวครบทุกประเด็นดังกล่าว
 ในวรรคต้นนั้น ตำราฝ่ายที่ถือว่า จิตเป็นสมุฏฐานแห่งสิ่ง
 หลาย นั้นยอมรับอยู่แล้วว่า อภิวาทหรือพระเจ้าผู้สร้างโลกและ
 สิ่งทั้งหลายย่อมมีอาการไปตามอิทธิของอภิวาท และธรรม-
 จริยากับสังคมจะต้องเป็นไปสอดคล้องกับคำสั่งสอนของศาสนา
 แห่งลัทธิอภิวาททั้งหลาย ดังนั้น หลายสำนักปรัชญาฝ่ายจิตธรรม
 จึงกล่าวหนักไปแต่เฉพาะ วิถีรู้แจ้งเห็นจริง หรือทพจนานุกรม
 ฉบับราชบัณฑิตยสถานเรียกว่า “วิชาว่าด้วยหลักแห่งความรู้
 แจ้งและความจริง” ซึ่งเป็นคำนิยามคำว่า “ฟีลอสโซฟี” ของ
 สำนักใดสำนักหนึ่งซึ่งถือว่าหน้าที่ของปรัชญาเหลืออยู่เพียงแค่นั้น
 และนอกเหนือจากนั้นไปนั้นจะต้องเป็นไปตามคำสั่งสอนของศาสนา
 แห่งลัทธิอภิวาท ตำราปรัชญาฝ่ายจิตธรรมบางเล่มได้แบ่งการ
 ศึกษาออกเป็นสามส่วน คือ โลก, พระเจ้า, จิต

ส่วนตำราปรัชญาฝ่ายสสารธรรม ท่อาศัยการค้นคว้าของ
 นักวิทยาศาสตร์เป็นหลักกล่าวว่า สสารเป็นสมุฏฐานแห่งสิ่ง
 หลายนั้น ก็ได้้นำเอาหลักนั้นมาวินิจฉัยถึงอาการของสภาวะ
 หลาย รวมทั้งสภาวะของสังคมแห่งมนุษยชาติ, และวิถีรู้แจ้ง
 เห็นจริงในสภาวะของสังคมและการปฏิบัติของบุคคลที่จะทำให้
 ความเป็นอยู่ของมนุษยชาติ และสังคมมนุษยชาติ บรรลุถึงซึ่ง
 ความสุขสมบูรณ์

ทรรศนะของนักปรัชญาแตกต่างกันมากเพียงใด การวิเคราะห์ศัพท์ของ “ฟิโลสอโฟฟี” ก็มีการแตกต่างกันมากเพียงนั้น เช่นบางสำนักวิเคราะห์ไว้ว่า “วิทยาของสิ่งที่เป็นเทพวิสัย”, “วิทยาแห่งปรมาตม์”, “วิทยาแห่งอัตตจิต” ฯลฯ ส่วนตำราอย่างกลาง ๆ ก็วิเคราะห์ศัพท์ไว้ว่า “ฟิโลสอโฟฟี” คือ วิทยาของสิ่งทีวิเคราะห์อย่างมีหลักฐานหนักแน่น, วิทยาของสิ่งทีอาจเป็นไปได้เท่าทีสิ่งนั้นอาจเป็นไปได้, วิทยาแห่งวิทยาทั้งหลาย (SCIENCE OF SCIENCES)

ถ้าเรากันความโน้มเอียงทางใดทางหนึ่งออกไป และพิจารณาถึงประเด็นที่ ปรัชญา ควรกล่าวถึงแล้ว เราก็เห็นว่าประเด็นดังนี้

- ก. สมมุติฐานที่จริงแท้ของโลกและสิ่งทั้งหลาย
- ข. อาการเคลื่อนไหวของโลกและสิ่งทั้งหลาย
- ค. วิธีรู้แจ้งเห็นจริงในสภาวะของโลกและสิ่งทั้งหลาย หรือ ทฤษฎีแห่งวิชา (THEORY OF KNOWLEDGE) หรือ สัมพุทธวิทยา (EPISTEMOLOGY)

ง. จริย คือการที่มนุษย์ควรปฏิบัติส่วนตน, ในความเกี่ยวข้องกับเพื่อนมนุษย์ และในส่วนที่เกี่ยวกับสังคม

ข้อ ๑๔.

ในปัจจุบันนี้แม้วิชาหลายสาขาจะได้ปลีกตัวออกไปเป็นวิชาเฉพาะก็ตาม แต่ปรัชญายังคงเป็น “ยอดสรุปของวิชา” (SUM OF KNOWLEDGE) หรือ “วิทยาแห่งวิชาทั้งหลาย” (SCIENCE OF SCIENCES)

ในบางประเทศแห่งสมัยปัจจุบันนี้ จิตวิทยา, ตรรกวิทยา, จริยศาสตร์, ชีวศาสตร์ ยังคงถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของปรัชญา ฉะนั้น คำว่า “ฟิสิกส์” ที่เราแปลว่า ปรัชญา นั้น ถ้าใช้เป็นชื่อของวิชาชนิดหนึ่งแล้ว ก็มีความหมายถึง “ยอดสรุปของวิชา” หรือ “วิทยาของวิชาทั้งหลาย”

ข้อ ๑๕.

นอกจากคำ “ฟิสิกส์” เป็นชื่อของวิชาดังที่ได้กล่าวแล้ว สามัญชนได้นำเอาคำนี้มาใช้ในความหมายอื่นหลายอย่าง คือ

- ก. หลักนำในการคิดการปฏิบัติ
- ข. วรรณคดีต่อสังคม
- ค. ระบบแห่งการบำเพ็ญชีวิต
- ง. หลักแห่งความประพฤติ

- จ. สุขุมลัทธิภาพ
 ฉ. อุเบกขาญาณ
 ช. อารมณ์และคำวินิจฉัยอย่างเยือกเย็น ละเอียด

ดัด
 ดัด

๑ ล ๑

ดั่งนั้น เมื่อพบศัพท์ “ฟลอสโซฟี” เข้าแล้ว ก็ต้องพิจารณาว่า ผู้ใช้ศัพท์นั้นต้องการที่จะกล่าวถึง ความหมาย อันใด

ข้อ ๑๖.

ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว จะเห็นได้ว่า วิชาที่เรียกในปัจจุบันนี้ว่า ปรัชญา นั้นไม่ใช่ของใหม่สำหรับชาวเอเชียและชาวไทย

ก. ใน “ชมพูทวีป” (โดยประมาณอินเดียกับประเทศใกล้เคียงในปัจจุบัน) ได้มีนักปราชญ์มากหลายศึกษาค้นคว้าเรื่องที่เรียกในปัจจุบันว่า “ปรัชญา” ก่อนชาวกรีกโบราณหลายศตวรรษ ชาวชมพูทวีปแห่งแคว้นที่ใช้ภาษาสันสกฤตได้เรียกเรื่องที่ศึกษาค้นคว้านั้นว่า “ทรศน” ไม่ใช่ “ปรัชญา”

ส่วนราษฎรสามัญทั่วไปแห่งแคว้นมคธ ที่ใช้ภาษาบาลีแทนภาษาสันสกฤตนั้น ได้เรียกเรื่องดังกล่าวถึงว่า “อภิธรรม” คือเป็นคำที่ประกอบด้วย “อภิ” กับ “ธรรม”, “อภิ” เป็น

คำนำหน้าศัพท์มีความหมายว่า ชัย, วิเศษ, เหนือ, “ธรรม” แปลว่า สภาพที่ทรงไว้เป็นขั้น, ความถูกต้อง, ความรู้ของจริง, คุณความดี, หลักที่ควรประพฤติตาม ฯลฯ ซึ่งเป็นศัพท์ที่เทียบได้กับคำว่า “ยอดสรุปของวิชา” หรือ “วิทยาแห่งวิชาทั้งหลาย” พระพุทธองค์กับสาวกได้ใช้ภาษาบาลีซึ่งเป็นภาษาของราษฎรสามัญในการเทศนาสั่งสอน ดังนั้น พระไตรปิฎกจึงมีอยู่หมวดหนึ่งเรียกว่า “พระอภิธรรม”

ข. คำว่า “ธรรม” เป็นคำกลางๆ หมายความว่า ดั่งกล่าวแล้ว แต่ถ้าจะหมายถึงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว คนไทยเราเดิมคำว่า “พระ” ไว้ข้างหน้าเป็น “พระธรรม” ซึ่งไม่ปะปนกับคำว่า “ธรรม” ที่ใช้ในกรณีอื่นๆ และที่ใช้ประกอบศัพท์ต่างๆ เช่น มนุษยธรรม, นิตยธรรม, สัจจธรรม, จิตธรรม, สสารธรรม ฯลฯ

คำว่า “อภิธรรม” เป็นคำของราษฎรสามัญแห่งแคว้นมคธ ที่ใช้ภาษาบาลีซึ่งตกทอดมายังคนไทยหลายศตวรรษแล้ว แต่ถ้าคนไทยเราจะหมายถึง ยอดแห่งคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นหมวดหนึ่งแห่งพระไตรปิฎกแล้ว เราก็ได้เติมคำว่า “พระ” ไว้ข้างหน้าเป็น “พระอภิธรรม” เพื่อไม่ให้ปะปนกับ อภิธรรมอื่นๆ

ดังนั้น คนไทยเรารู้เรื่องของสิ่งที่ชาวกรีกโบราณเรียกว่า “พลัสโซเพีย” และอังกฤษแปลมาเป็น “พลอสโซฟ” เป็นเวลาหลายศตวรรษแล้ว คือเรื่องที่เรียกว่า “อิทธิธรรม”

ค. ข้อสังเกตเรื่องมูลศัพท์ของคำว่า “ธรรม”

คำว่า “ธรรม” เป็นภาษาบาลี, ถ้าจะเขียนอย่างสันสกฤต คือ “ธรรม” พุทธศาสนิกชนได้กล่าวไว้ว่าถูกต้องว่า คำนี้มาจากคำว่า “ธ” คือ “ทรง” คำนี้จึงมีความหมายตามมูลศัพท์ว่า “สิ่งที่ทรงไว้” หรือ “ทรงสิ่งทั้งหลายไว้”

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ภาษาสันสกฤตบาลีเป็นภาษาแห่งตระกูลอินโดยูโรเปียน อันเป็นตระกูลเดียวกันกับภาษากรีกและลาติน และพยัญชนะสันสกฤตบาลีที่ออกสำเนียง “ธ” หรือ DH นั้น คนกรีกโรมันโบราณออกสำเนียง “ฟ”

ตำราปรัชญายุโรปยุคกลาง ที่แปลปรัชญากรีกเป็นภาษาลาตินนั้น ได้เรียกสิ่งที่ทรงสิ่งทั้งหลายไว้ว่า “ฟอรมา” (FORMA) เช่นทรรศนะเรื่อง “ฟอรมา” ของอริสโตเติล เป็นต้น ต่อมาอังกฤษได้แปลคำนี้เป็น “ฟอรุม” ซึ่งสามัญชนหมายถึง แบบ หรือ แม่แบบ, จึงเป็นเหตุให้บางท่านอ้างถึง ทรรศนะ ของอริสโตเติลนั้น เข้าใจว่าเป็นเรื่อง แบบ หรือ แม่แบบ ตามธรรมดาสามัญ แต่อันที่จริงนั้นในทางปรัชญาคำว่า “ฟอรุม”

มาจาก “ฟอรมา” หมายถึง สิ่งทรงไว้ หรือ ทรงสิ่งทั้งหลายไว้ ซึ่งตรงกับคำว่า “ธรรม” ในภาษาไทยที่สืบทอดมาจากคำบาลีสันสกฤตดังกล่าวแล้ว.

ข้อ ๑๗.

โดยที่ปรัชญายังคงเป็น “ยอดสรุปของวิชา” หรือ “วิชาแห่งวิชาทั้งหลาย” ตามที่ได้กล่าวในข้อ ๑๔. นั้น วิชาสังคมของมนุษย์ซึ่งเป็นวิชาหนึ่งในบรรดาวิชาทั้งหลายก็ย่อมขึ้นอยู่กับปรัชญา และเราอาจเรียกวิชาประเภทนี้ว่า “ปรัชญาแห่งสังคม” หรือ “วิทยาศาสตร์สังคม” ในความหมายว่า สภาวะและอาการทั้งหลายแห่งสังคมของมนุษย์ย่อมเป็นไปตามกฎธรรมชาติซึ่งเป็นกฎวิทยาศาสตร์ที่แท้จริง

โดยที่คำว่า “วิทยาศาสตร์” มีแนวคิดที่แสดงถึงความรู้อันถูกต้องแท้จริงในสภาวะทางธรรมชาติ จึงมีผู้นำเอาคำนี้ไปใช้เพื่อเรียกคติทางสังคมซึ่งตนเห็นว่า แท้จริงว่าเป็น วิทยาศาสตร์ ความขัดแย้งจึงเกิดมีขึ้นระหว่างผู้ถือคติทางสังคมต่างกัน ซึ่งแต่ละฝ่ายก็อ้างว่าของตนเป็นวิทยาศาสตร์ ดังนั้น ปรัชญาเมธีฝ่ายสสารธรรมผู้หนึ่งจึงอธิบายถึงทฤษฎี สสารธรรมทางสังคมซึ่งถือว่าเป็นวิทยาศาสตร์นั้นว่า

“ วรรณคดีสารธรรมต่อธรรมชาตินั้น มิได้หมายความว่า
ไปอย่างอื่นยิ่งกว่าการพิจารณาธรรมชาติตามที่เป็นอยู่ โดย
ปราศจากการเจือปนของสิ่งประหลาดใด ๆ ”

เพราะฉะนั้น จึงเป็นการสมควรที่เราจะต้องสังเกตความ
ต่างกันระหว่าง ปรัชญาสารธรรมทางสังคมที่เป็นวิทยาศาสตร์
กับ ปรัชญาทางสังคมที่มีลักษณะเป็น “ นอกเหนือธรรมชาติ ”
(เมตาฟิสิกส์) และ “ จิตธรรม ” ดังต่อไปนี้

๑) ปรัชญาสารธรรมทางสังคมที่เป็นวิทยาศาสตร์
หรือ วิทยาศาสตร์สังคม นั้นตั้งอยู่บนรากฐานแห่งวรรณคดี
ธรรม ซึ่งพิจารณาสถานะและอาการของสังคมตามกฎหมายธรรมชาติ
ตรงกับความหมายของคำว่า “ วิทยาศาสตร์ ” ซึ่งพจนานุกรม
ฉบับราชบัณฑิตยสถานกล่าวไว้ คือ ความรู้ที่ได้โดยการสังเกต
และการค้นคว้าจากการประจักษ์ทางธรรมชาติแล้วจัดเข้าเป็น
ระเบียบ ส่วนปรัชญาทางสังคมที่มีลักษณะเป็น จิตธรรมนั้นตั้ง
อยู่บนรากฐานแห่งจิตวิสัย คือการสัมผัสทางจิตซึ่งเป็นความนึก
คิดตามภาพทางจิตหรือมโนภาพ จึงนำไปสู่เรื่องที่เป็น “ นอก
เหนือธรรมชาติ ” (เมตาฟิสิกส์)

๒) ความแตกต่างกันที่เด่น ระหว่างปรัชญาสาร
ธรรม ที่เป็นวิทยาศาสตร์กับปรัชญาฝ่ายจิตธรรม คือ

(ก) ปรัชญาสสารธรรมทางสังคม ที่เป็นวิทยาศาสตร์สังคมมีทรรศนะว่า สภาวะทางสังคมเกิดขึ้นและมีอาการเคลื่อนไหวตามกฎธรรมชาติของมวลราษฎร ส่วนปรัชญาฝ่ายจิตธรรมมีทรรศนะว่า สภาวะและการเคลื่อนไหวทางสังคมเป็นไปโดยอภิเทวาหรือผู้เฒ่าบันดาล

(ข) ปรัชญาสสารธรรมทางสังคม ที่เป็นวิทยาศาสตร์สังคมมีทรรศนะว่า สภาพความเป็นอยู่ของสังคมมนุษย์ เป็นสิ่งที่กำหนดจิตสำนึกทางสังคม ส่วนปรัชญาฝ่ายจิตธรรมมีทรรศนะว่า จิตเป็นสิ่งที่กำหนดจิตสำนึกของมนุษย์

(ค) ปรัชญาสสารธรรมทางสังคม ที่เป็นวิทยาศาสตร์สังคม มีทรรศนะว่า ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ต่อกฎธรรมชาติเป็นความรู้ที่แท้จริงซึ่งบุคคลอาจรู้จักกฎธรรมชาติโดยการทดลองปฏิบัติ (วิธีวิทยาศาสตร์) ส่วนปรัชญาฝ่ายจิตธรรมมีทรรศนะว่า บุคคลต้องตั้งจิตให้เกิด "ศรัทธาณูสติ" (FIDEISM) ทางอติวิสัยก่อน และถือว่ามีสิ่งที่เป็นอยู่ในตัวเอง (THINGS-IN-THEMSELVES) ซึ่งบุคคลไม่อาจรู้ได้โดยสามัญวิสัย

-
๑. ดูหนังสือเรื่อง "ความเป็นอนิจจังของสังคม" เรียบเรียงโดย นายปรีดี พนมยงค์ พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ ตอนที่ว่าด้วยทฤษฎีแห่งวิชา

ปรัชญาสสารธรรมมิได้ปฏิเสธอำนาจแห่งจิตสำนึกเพราะ
ฝ่ายสสารธรรมรู้ดีว่ามนุษย์ต่างกับสัตว์เดรัจฉานที่มีความรู้สึกตาม
สัญชาติญาณ แต่มนุษย์สามารถมีจิตสำนึกซึ่งนำไปให้มนุษย์มีการ
ปฏิบัติตามจิตสำนึก ความต่างกันระหว่างปรัชญาสสารธรรมกับ
จิตธรรมในเรื่องนี้อยู่ที่ฝ่ายสสารธรรมถือว่า สภาวะความเป็น
อยู่ก่อให้เกิดจิตสำนึก หรือนัยหนึ่งบุคคลต้องพิจารณาเรุปธรรม
ที่ประจักษ์ให้ต้องแท้ทุกด้านทุกมุมแล้วจึงตั้งจิต, ส่วนฝ่ายจิต
ธรรมนั้นตั้งจิตขึ้นก่อนเรุปธรรมที่ประจักษ์ต้องแท้ทุกด้านทุกมุม

ปรัชญาเมธะเรื่องนามผู้หนึ่งได้สรุปไว้ว่า ผู้ใดถือว่าสสาร
เป็นแม่บทแห่งจิตผู้นั้นเป็นสสารธรรมิก ผู้ใดถือว่าจิตเป็นแม่แห่ง
สสารผู้นั้นเป็นจิตธรรมิก กติของเมธะผู้นั้นตรงกับทฤษฎีผัสสะของพระ
พุทธองค์ ก็บุคคลต้องสัมผัสทางเรุปธรรมก่อนแล้วจึงจะรู้อะไร
เห็นจริงทางนามธรรม ดังนั้นบุคคลสามารถมีความเชื่อมั่นหรือ
ศรัทธาได้ สุดแต่แต่ว่าศรัทธาชนิดนั้นเกิดจากแม่บทอันใด คือ
ถ้าเกิดจากรูปธรรมที่เป็น สภาวะทางสสารก็เป็นศรัทธาชนิดทาง
สสารธรรม แต่ถ้าตั้งจิตมีศรัทธาชนิดก่อนเรุปธรรมก็เป็นศรัทธา
ชนิดทางจิตธรรม

๓) ความแตกต่างที่เด่นระหว่าง ปรัชญาสสารธรรม
ทางสังคมที่เป็นวิทยาศาสตร์ กับ ปรัชญาฝ่ายนอกเหนือธรรมชาติ
(เมตาฟิสิกส์) ก็

(ก) ปรัชญาสสารธรรมทางสังคมที่เป็นวิทยาศาสตร์สังคมมีทรรศนะว่า ปรัชญาการณืทั้งหลายทางสังคมย่อมเกี่ยวข้องกัน และต่างก็มีอิทธิพลต่อกัน สภาพการณือย่างหนึ่งเกิดขึ้นได้ก็เพราะมีสภาพที่เกวข้องอำนาจให้เกิิดสภาพนั้นได้ เช่นการที่ฝรั่งเศสมีระบบจักรวรรดิของนโปเลียนก็เพราะในสมัยนั้นฝรั่งเศสมีสภาพซึ่งเป็นการประจักษ์ทางสังคม ที่อำนาจให้นโปเลียนโบนาปาร์ต สถาปนาระบบจักรวรรดินั้นขึ้นได้ ส่วนปรัชญาฝ่ายนอกเหนือธรรมชาติมีทรรศนะว่า ปรัชญาการณืแต่ละอย่างเกิดขึ้นและเป็นอยู่โดยลำพัง

(ข) ปรัชญาสสารธรรมทางสังคมที่เป็นวิทยาศาสตร์สังคมมีทรรศนะว่า สภาพะทางสังคมมีการเคลื่อนไหวอย่างไม่หยุดยั้งเช่นเดียวกับสิ่งทั้งหลายทางธรรมชาติ ส่วนปรัชญาฝ่ายนอกเหนือธรรมชาติมองปรัชญาการณืว่าคงอยู่กับที่

(ค) ปรัชญาสสารธรรมทางสังคมที่เป็นวิทยาศาสตร์สังคมมีทรรศนะว่า การเปลี่ยนแปลงเกิดจากผลของการเปลี่ยนแปลงทางปริมาณที่ละน้อยที่ผสมกันเข้ามาก ๆ ก็เป็นการเปลี่ยนแปลงทางคุณภาพเช่นเดียวกับการเปลี่ยนแปลงทั้งหลายตามธรรมชาติ ส่วนปรัชญาฝ่ายนอกเหนือธรรมชาติมีทรรศนะว่าการพัฒนาเปลี่ยนแปลงโดยคุณภาพทันใดได้เพราะถือว่าปรัชญาการณืแต่ละสิ่งเกิดขึ้นได้โดยลำพัง

(ง) ปรัชญาสารธรรมทางสังคมที่เป็นวิทยาศาสตร์สังคมมีทรรศนะว่า ทุกสภาวะมีข้อขัดแย้งภายในตัวเอง เห็นเดียวกับทุกสิ่งตามธรรมชาติซึ่งมีข้อขัดแย้งภายในตัวเอง คือมีด้านบวกก็ย่อมมีด้านลบ ส่วนปรัชญาฝ่ายนอกเหนือธรรมชาติมีทรรศนะตรงข้ามดังกล่าวนี้

ข้อ ๑๘.

โดยที่ปรัชญาสารธรรมทางสังคมมีลักษณะเป็นวิทยาศาสตร์ หรือเป็นวิทยาศาสตร์สังคม ฉะนั้น การที่บุคคลจะเข้าใจปรัชญาที่เป็นวิทยาศาสตร์ได้ก็ต้องมี "จิตใจวิทยาศาสตร์" เช่นเดียวกับนักวิทยาศาสตร์ทั้งหลายก็ต้องมีจิตใจวิทยาศาสตร์

จิตใจวิทยาศาสตร์มี ๖ ประการดังต่อไปนี้

ก. จิตใจสังเกต

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายของคำว่า "วิทยาศาสตร์" ไว้แล้วว่า "ความรู้ที่ได้โดยการสังเกต และ ค้นคว้าจากการประจักษ์ทางธรรมชาติ แล้วจัดเข้าเป็นระเบียบ"

นักวิทยาศาสตร์ตั้งแต่โบราณกาลมามีจิตใจสังเกตปรากฏการณ์ธรรมชาติ ถ้าปราศจากการมี จิตใจสังเกต แล้ว ก็ไม่มีทางที่จะพัฒนาวิทยาศาสตร์ได้

ข. จิตใจมาตรการ

คือเมื่อมี **จิตใจสังเกต** แล้ว ต้องมี **จิตใจมาตรการ** มิฉะนั้น เป็นการสังเกตเลื่อนลอย (มาตรการคือการกำหนดให้ รู้ถึงขนาดปริมาณและคุณภาพของสิ่งต่าง ๆ ซึ่งจะสามารถเปรียบเทียบได้ว่าเหมือนกันและแตกต่างกันทั้งในทางปริมาณ สถานที่ เวลา เด็กที่น่ารักน่าเอ็นดูแสดงความรักใคร่โดยผู้ใหญ่มิได้สอน นั้น เพราะตามธรรมชาติของมนุษย์ตั้งแต่แรกเกิดนั้นเด็กมีความสามารถในการสังเกตปริมาณว่า สิ่งใหญ่ต่างกับสิ่งเล็ก, ของมากต่างกับของน้อย, เวลาช้าต่างกับเวลาเร็ว ถ้าเด็กโตขึ้นเอาจริง เอาจริงในมาตรการ เด็กก็เข้าถึงวิทยาศาสตร์ชั้น สามารถเปรียบเทียบ ความเหมือนกัน กับ ความต่างกัน ในสภาพท้องที่ กาล-สมัย อันเป็นจิตใจวิทยาศาสตร์ชั้น

ค. **จิตใจค้นคว้าหาหลักฐานและเหตุผล และใช้ความคิดทางตรรกวิทยา**

ง. จิตใจพิเคราะห์หรือวิจารณ์

คือในการสังเกต, ในการใช้มาตรการ, ในการค้นคว้าหาหลักฐานและเหตุผลนั้นจะต้องพิเคราะห์ หรือวิจารณ์ปรากฏการณ์ทุกอย่าง ถ้าปราศจากจิตใจเช่นนี้ก็เป็นการรับเอาปรากฏ-

๒. การศึกษาเบื้องต้นของวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ เช่น ฟิสิกส์, เคมี, ชีววิทยา ก็เริ่มต้นจากมาตรการ คือ ต้องรู้จักมาตรา ชั่ง ตวง วัด

การตั้งคุณ เขาลักษณะจิตใจนอกเหนือธรรมชาติ (เมตาศีลิกส์)
และจิตธรรม

จ. จิตใจปราศจากอคติ

คือการไม่ลำเอียงตาม ทัศนนะอัตวิสัย ของตน เพราะ
การลำเอียงเป็น “มายา” ที่พรารูปธรรมที่ประจักษ์ ทำให้
สังเกตไม่ชัด, ทำให้ใช้มาตรการบกพร่อง, ทำให้ค้นคว้าบกพร่อง,
ทำให้ขาดการพิจารณา หรือวิจารณ์ความถูกต้องและความผิด-
พลาด แม้ในทางสังคมมนุษย์จะมีจิตสำนึกตามสภาพความ
เป็นอยู่ที่แตกต่างกันตามวรรณะ แต่ใน การหาความจริงในสภาวะของ
สังคมแห่งมวลมนุษย์ในสังคมก็ต้องไม่ตั้งทัศนนะลำเอียงจึงจะ
พิจารณารูปธรรมที่ประจักษ์ได้ และแม้จะพิจารณาสภาพความ
เป็นอยู่แห่งวรรณะของตน ก็ต้องไม่ตั้งทัศนนะลำเอียงจึงจะ
พิจารณารูปธรรมที่ประจักษ์แห่งวรรณะของตน ซึ่งเป็นพื้นฐานให้
เกิดจิตสำนึกที่แท้จริงจากรูปธรรมที่ประจักษ์แห่งวรรณะของตน

ฉ. จิตใจที่มึนความคิดเป็นระเบียบ

คือการสังเกต, การใช้มาตรการ, การค้นคว้าหาหลักฐาน
แห่งเหตุผล, การพิจารณาหรือวิจารณ์, การปราศจากอคตินั้น
ต้องเป็นไปตาม จิตใจที่มึนความคิดเป็นระเบียบ ไม่ระส่ำระสาย.